

General Məmməd bəy Sulkeviç:

Xoşbəxtəm ki, müsəlman ordusunun zabiti kimi ölürem

(I məqalə)

Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti ordusunun təşkilatlanmasında, möhkəmlənməsində və onun yüksək döyüş qabiliyyəti olan bir orduya çevrilməsində son dərəcə dəyərli xidməti olmuş hərbiçilərdən biri də general-leytenant Məmməd bəy Sulkeviçdir. O, çar Rusiya ordusunda general-leytenant rütbəsinə qədər yüksəlməklə çox zəngin hərbi təcrübə əldə etmişdi. Məhz buna görə də o, Cümhuriyyətin hərbi naziri Səməd bəy Mehmandarov tərəfindən Azərbaycana dəvət edilmiş və onun tərəfindən Azərbaycan hökuməti qarşısında M.Sulkeviçin Cümhuriyyət ordusunun Baş Qərargah rəisi vəzifəsinə təyin edilməsi haqqında vəsatət qaldırılmışdı.

Məmməd bəy (Masey) Sulkeviç milliyətcə Polşa tatarı idi və 20 iyun 1865-ci ildə Polşanın Kemeşli malikanəsində anadan olmuşdu. Atası Aleksandr Sulkeviç Qusar alayında polkovnik hərbi rütbəsində xidmət edib.

İlk hərbi təhsilini Voronej Kadet Korpusunda və Mixaylov Artilleriya Məktəbində əldə edən Məmməd bəy (Masey) Sulkeviç Çar ordusunda hərbi xidmətə 1886-cı ildə başlamış və ilk zabit rütbəsini 1886-cı ildə almışdır. 1894-cü ildə Rusiya İmperiyasının Baş Qərargahının Hərbi Akademiyasını bitirir. 1910-cu ildə general-mayor, 1915-ci ildə isə general-leytenant hərbi rütbəsinə layiq görülür. O, 1900-1901-ci illər rus-çin və 1904-1905-ci illərdə isə rus-yapon müharibələrində iştirak edib. Rus-yapon müharibəsində general Səməd bəy Mehmandarovla və Əlağa Şıxlinski ilə tanış olur. Birinci Dünya müharibəsində isə, öncə korpusun qərargah rəisi, daha sonra Şimal cəbhəsinin 3-cü piyada diviziyasının və 37-ci piyada korpusunun komandiri vəzifələrində xidmət edib. O, hərbi xidməti ilə yanaşı, xeyriyyəçilik ilə məşğul olub və Polşa tatarlarının etnoqrafiyasının tədqiq edilməsində və yayılmasında xidmətlər göstərmişdir. Həmin araşdırmaların dövrü mətbuatda çap etdirilməsində yardım etmişdir. Məhz 1902-ci ildə onun təşəbbüsü ilə Peterburq Universitetinin şərqşünaslıq üzrə polşalı professoru Muxlinckinin "Litva tatarlarının mənşəyi və vəziyyəti haqqında elmi araşdırması" kitabına ön söz yazmış, həmin kitabın Odessa Hərbi dairəsinin tipografiyasında çapı ilə bağlı bütün xərcləri öz üzərinə götürmüşdür.

Fevral inqilabından sonra, 1917-ci ilin iyulunda Kazanda Rusiya müsəlmanlarının qurultayında yaradılan "Əsgəri Şuraya" rəhbərlik etmiş, Müvəqqəti hökumətin qərarı ilə Rumıniya cəbhəsində olan hərbi hissələrdən 3 diviziya tərkibində "Müsəlman Korpusunun" yaradılmasına başlamış və həmin korpusun komandiri vəzifəsinə təyin edilmişdir. Qeyd etmək lazımdır ki, həmin korpusun komandiri heyəti əsasən Polşa tatarlarından təmsil olunurdu.

General-leytenant Məmməd bəy Sulkeviç 1918-ci ilin son aylarında kimi Kırmda yaradılmış yerli hökumətin baş naziri, eyni zamanda Müdafiə və Daxili işlər naziri kimi fəaliyyət göstərmişdir.

Tam artilleriya generalı Səməd bəy Mehmandarov Rusiya ordusunda yaxşı tanınan və savadlı türk-müsəlman əsilli hərbiçilərin Cümhuriyyət ordusuna cəlb edilməsini daim diqqət mərkəzində saxlamışdı. Məhz bu səbəbdən, hələ rus-yapon müharibəsindən tanıdığı generalı böyük məmnuniyyətlə Cümhuriyyət ordusuna dəvət etmişdi.

S.Mehmandarov onun Baş Qərargaha təyin edilməsini nəzərdə tutmuşdu. M.Sulkeviçə qədər Cümhuriyyət ordusunda Baş Qərargah rəisi vəzifəsi yox idi və bu vəzifə sahibinin görməli olduğu işlər başqa vəzifədə olan zabitlər tərəfindən icra olunurdu.

Ordunun Baş Qərargah rəisi vəzifəsinin təsis edilməsi ilə bağlı Hərbi nazir Səməd bəy Mehmandarov hökumətə ünvanladığı məktubda göstərirdi ki, qoşun təlim-tərbiyəsi, ordunun müharibəyə hazırlanması ilə gündəlik cari məsələlərin, təsərrüfat problemlərinin bir orqanda, yəni, həmin dövrdə mövcud olan Ümumi qərargahda birləşdirilməsi gözlənilən nəticəni vermir. Ordu böyüdükcə onun təsərrüfat məsələləri, təchizat və təminat qayğıları da artır. Onların həlli xeyli vaxt apardığından ordunun təşkili, döyüş hazırlığının lazımı səviyyədə aparılması üçün kifayət qədər vaxt ayırmaq mümkün olmur. Belə bir boşluğun aradan qaldırılması üçün Baş Qərargahın təsis edilməsini məqsəduyğun hesab edirdi. Onun fikrincə belə bir strukturun yaradılmasına səbəb indiyədək hazırlıqlı kadrların olmaması idi. Hərbi nazir hökumətə ünvanladığı məktubunda əlavə edirdi ki, üç müharibə iştirakçısı, təcrübəli hərbiçilərdən general-leytenant Məmməd bəy Sulkeviçin Azərbaycana gəlişi belə bir strukturun təşkili üçün imkan yaratmışdır. Məhz bu səbəbdən, general-leytenant Məmməd bəy Sulkeviçin Cümhuriyyət ordusuna qəbul olunma əmrində general Sulkeviçin adı Məmməd bəy kimi keçir, ona görə də onun Cümhuriyyət ordusuna qəbul olunmadan öncə Masey adını dəyişərək Məmməd bəy adını götürdüyünü ehtimal etmək olar. Həmin əmrin 2-ci və 4-cü paragrafları Baş Qərargaha General-kvartir-meystr, Hərbi-topoqrafiya, Qoşunların daşınması üzrə idarənin, Rabitə və Avtomobil hissəsinin təbe edilməsi barədədir. 3-cü paragrafda Baş Qərargaha qoşunların təşkili, təlimi və dislokasiya edilməsi kimi əlavə vəzi-

fələr həvalə edilir. Eyni zamanda həmin əmrə Baş Qərargah rəisinin Hərbi Şuraya üzv edildiyi göstərilir.

General Məmməd bəy Sulkeviç öncə vəzifənin icrasına buraxılmış və elə Hökumətin qərarı ilə Baş Qərargahın ştatının təsdiqi ilə 26 mart tarixindən həmin vəzifəyə təsdiq olunmuşdur. Hərbi nazirinin 28 mart 1919-cu il tarixli 157 nömrəli əmri ilə Baş Qərargahın ştatının elan edilməsi ilə Baş Qərargahın tabeliyində olan idarələrin tabeliyində olan bölmələr bir daha açıqlanır. Baş Qərargaha tabe olan General-kvartir-meystrə operativ-səfərbərlik, nizami və hesabat hissələrin, kəşfiyyat və əks-kəşfiyyat, rabitə bölməsinin daxil olduğu göstərilir. Hərbi nazir eyni zamanda hərbi ataşeliyin idarə edilməsini də Baş Qərargahın tabeliyinə vermişdir. Məhz, Məmməd bəy Sulkeviçin Cümhuriyyət ordusuna qəbul edilməsindən dərhal sonra ordunun "düşünən beyni" formalaşdırılmışdır. Həmin tarixdə də vəzifələr qismən də olsa, Ümumi Qərargahın rəisi general-mayor Həbib bəy Selimov tərəfindən icra edilmişdir.

General-leytenant Məmməd bəy Sulkeviçin Baş Qərargah rəisi vəzifəsinə təyin edilməsi ordunun hissələrinin formalaşmasında quruculuq işlərinin sürətinə və keyfiyyətinə böyük təsir göstərirdi. 2-ci Bakı piyada və 3-cü Şəki süvari alaylarının formalaşdırılması və təşkili tezliklə başa çatdırıldı.

General Sulkeviçin 1919-cu ilin yazından və yayından başlayaraq Azərbaycanın şimal sərhədləri boyunca formalaşan Denikin təhlükəsinin qarşısının alınması üçün müdafiə tədbirlərinin həyata keçirilməsində xüsusi rolu olmuşdur. Arxiv sənədlərindən aydın olur ki, həmin dövrlərdə həyata keçirilən bir çox əsaslı müdafiə tədbirlərinin müəllifi general Sulkeviçdir. General ya vəzifə səlahiyyətləri çərçivəsində bu və ya digər müdafiə işlərinin icrasını təşkil edib, ya da lazımi tədbirlərin görülməsi məqsədi ilə hərbi nazirin qarşısında vəsatət qaldırır. İrəli sürdüyü təklifləri yazılı şəkildə açıqlayıb, həmin sənədlər bu günədək Mərkəzi Dövlət Arxivində saxlanılmaqdadır. 1919-cu il iyulun 8-də Hərbi nazirə ünvanladığı raportda M.Sulkeviç şimal sərhədləri ilə bərabər Bakının da dənizdən qorunmasına xüsusi diqqət yetirilməsini vacib

sayırdı. Həştəxandan Könüllü ordunun və bolşeviklərin dəniz qüvvələrinin istənilən vaxt Bakıya desant ata biləcəyini qeyd edərək yerləşdirilmiş topların müdafiə üçün yetərli olmadığını və bu məqsədlə bir sıra tədbirlərin dərhal həyata keçirilməsini lazım bildirdi. Onun göstərdiyi tədbirlər aşağıdakılar olmalı idi: dənizin müdafiəsi, dənizdən şəhərin hündərinin artilleriya müdafiəsinin təşkil edilməsi, ingilislərin gətməsi ilə əlaqədar dənizdəki ticarət limanları Yollar Nazirliyinin sərəncamına keçməsi ilə əlaqədar Hərbi Nazirliyin strateji xarakterli məsələlərini nəzərə almaqla bütün hərbi dəniz məsələlərinin Hərbi Nazirliyin əlində cəmlənməsi.

Bu vəzifələrin yerinə yetirilməyəcəyi təqdirdə şimal sərhədi, cəbhənin sağ cinahı və arxası dənizdən təhlükəyə məruz qala bilərdi. General Sulkeviçə görə dənizin müşahidəsinin təşkili həm sahil kəşfiyyatı, həm də üzən vasitələrlə əldə edilməlidir. Təklif edilirdi ki, ingilislərin "Qars", "Ərdahan" və "Göy Təpə" hərbi gəmilərinin Azərbaycan tərəfinə verməsini gözləmək olmaz və Yollar Nazirliyinin təklif etdiyi 2 ədəd paroxodun alınmasını, toplar və pulemyotlarla quraşdırılmaqla onların döyüş imkanının artırılmasını, onların heyətinin azərbaycanlılarla komplektləşdirilməsi təmin edilsin. General, həmçinin şəhərin hündərinin artilleriya ilə müdafiə edilməsini və bununla da Bakı ətrafında peyda olmuş düşmən gəmilərdən müdafiə olunmasının mümkün olduğunu bildirdi. O bildirdi ki, Bakının dəniz kənarında yerləşməsinin xüsusiyyətləri onu etibarlı çarpaz top atəşləri ilə müdafiə etmək imkanı verir. Onun fikrincə Bayıl, Zığ və Nargin adasında yerləşdirilmiş toplar şəhərin müdafiəsinə xeyli gücləndirə bilərdi. Bunun üçün o, Gürcüstandan iriçaplı sahil toplarının alınması və bununla nəinki şəhərin, hətta dəniz kənarında yerləşən digər məntəqələrin və sahil boyunca uzanan dəmir yolu xəttinin də mühafizəsinin təşkil etməyinin mümkün olduğunu bildirdi.

1919-cu ilin avqustunda ingilislərin Bakını tərk etməsi ilə əlaqədar vəziyyətin kəskinləşməsi və şimaldan gələn təhlükənin artması ilə əlaqədar general Sulkeviç 2-ci Azərbaycan piyada diviziyasının komandirinə göndərdiyi teleqramda bildirdi ki, Bakı şəhərinin şimal tərəfdən qorunması həmin diviziyanın piyada alaylarına tapşırılaqdır və onlara əlavə olaraq 5 minlik partizan dəstəsi verilecekdir.

General Sulkeviç Cümhuriyyət ordusunda nizamnamələrin təkmilləşdirilməsi sahəsində də xüsusi rol oynamışdır. Belə ki, o, hərbi hissələrdə döyüş hazırlığının təşkili ilə yaxından tanış olduqdan sonra, 1919-cu ilin aprelin 12-də Hərbi nazirə yazdığı raportda qoşunların təlim-tərbiyəsinin qurulmasında rus ordusundan qalma nizami, piyada, süvari, topçu və çöl nizamnamələrinin, habelə piyada və top-

çular üçün atış təlimatlarının yenilənməsini və yeni dövrün tələblərinə uyğun təkmilləşdirilməsinin vacib olduğunu bildirdi. General Sulkeviç yazırdı ki, bizim əsgərlərimizin öyrədilməsindəki çətinliklərin həlli əyani nümayiş, praktikanın nəzəriyyəyə görə üstünlük təşkil etməsinə tələb edir. Nizamnamələrin təkmilləşdirilməsi ilə əlaqədar Sulkeviç təklif edirdi ki, 3 komissiya yaradılsın. Birinci piyada komissiyası, bu komissiya piyadalar üçün sıra və atış nizamnamələrini, ikinci komissiya süvari komissiyası, bu komissiya isə süvari nizamnaməsinin təkmilləşdirilməsi idi. Nəhayət, üçüncü komissiya, ümumi komissiya adlanacaqdır və həmin komissiyanın üzvləri bütün qoşun növlərinin nümayəndələrini təşkil etməli idilər. Birinci komissiyaya 2-ci piyada diviziyasının komandiri İbrahiməğa Usubovu, ikinci və üçüncü komissiyaya isə Süvari diviziyasının qərargah rəisi general-mayor Amaşukelinin sədr təyin edilməsi təklif etmişdir. O bildirdi ki, nizamnamələrin məzmunu yalnız döyüş hazırlığına istiqamətləndirilməlidir.

General Sulkeviç, həmçinin ingilislərin Bakıda olmaqlarından yararlanaraq hərbi nazirə razılaşdırıldıqdan sonra ingilis komandanlığı ilə ingilis toplarından Cümhuriyyət ordusunun hərbi qulluqçularının topçu işinin öyrənilməsinə kömək göstərilməsi üçün danışıqlar aparmış və razılıq alındıqdan sonra topların öyrənilməsi üçün 2-3 zabitin rəhbərliyi ilə 50-80 nəfərlik qrupların yaradılmasını məqsəduyğun hesab etmiş və bu kurslara şəxsi heyətin cəlb edilməsi üçün hərbi hissə komandirlərinə göstəriş vermişdi.

Generalın Cümhuriyyət ordusu üçün gördüyü digər mühüm işlərdən biri də vəzifəyə təyin edildiyi gündən ölkənin səfərbərlik planının hazırlanması ilə məşğul olması idi. Belə bir tapşırıq ona Hərbi nazir, tam artilleriya generalı Səmədbəy Mehmandarov tərəfindən verilmişdir. Onun 1919-cu il aprelin 8-də Hərbi nazirə yazdığı məruzədə səfərbərliklə bağlı maraqlı təkliflər verdiyini görmək olar. General bildirdi ki, səfərbərliklə bağlı müvafiq hüquqi bazanın olması müəyyən çətinliklər yaradır. O, səfərbərlik planının hazırlanması üçün Azərbaycanın Tiflisdəki hərbi ataşesinə "Səfərbərlik təlimatı"nın əldə edilib göndərilməsinə dair tapşırığın verildiyini bildirir və hazırkı durumda səfərbərlik məsələsinin aşağıdakı formada həll edilməsini təklif edirdi. Onun fikrincə, səfərbərlik edilən vaxt silah gəzdirməyi bacaran bütün müsəlman əhalisi çağırışa cəlb edilməlidir.

**Polkovnik
Atamalı ŞAHBAZOV,
Silahlı Qüvvələrin
Hərbi Akademiyasının
dosenti**